

Ще тръгна от един емблематичен ранновъзрожденски текст: *"От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, **īūđāī** те са имали патриарх, **īūđāī** те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така, от целия славянски род били най-силни и най-почитани и **īūđāèòā** славянски светци просияли от българския род и език, както и за това подред написах в тази история."* (9; 158)* Тук непоклатимата Паисиева непоколебимост дава воля на присъщия на всяка национална доктрина мит за славното минало на съответната етническа общност (15; 92–93). Долавяйки интуитивно значимостта на историческото знание за оформяне конструктите на националната идентичност, хилендарският историописец слага акцент върху факти, демонстриращи най-ранната поява на съществени за средновековната цивилизация феномени в пределите на етническата общност, върху чиято основа се формира модерната българска нация. Сравнението естествено е с единородните славяни.

Аналогично сравнение, настояващо за първостта на българите в славянския свят по отношение на християнизация и на собствена писмена култура, се среща в практически всички учебнически исторически четива от предосвобожденската епоха. Това сравнение изпълнява съществени сюжетни функции дори и в някои от ранните училищни диалози — предшественици на възрожденския театър. *"Стой! Твое словесие знае, че днес има толкози славенски племена. Кажми ми кое от тези племена прие **īūđāèé** път християнската вяра? И на кое от славенските наречия се преведе **īāé-īūđāī** светото писание? Не ли са **īūđāè** българите що се покръстиха? И техний език не е ли **īūđāèé**, на когото нашите единородци просветители и равноапостоли Кирил и Методий преведоха и проповядоваха словото Божие?"* (5; 23). Цитираната поредица от реторични въпроси е извлечена от Добри-Войниковия *Разговор между двама ученика и един съветник върх имято българин и народността му*, публикуван в сп. "Български книжици" през 1859 година. Представлявайки по същество парафраза на приведения по-горе

Паисиев текст, тази въпросително-поучителна тирада извежда на преден план обстоятелството, че именно Възраждането дава на братята Кирил и Методий името **ĭ ŭđâĭ**учители. Име, с което в пределите на средновековния културен контекст се титулуват само апостолите Петър и Павел. Име, което по традиция и основание се свързва с напористия просвещенски култ към словото-знание. Но, което е обвързано и с феномена на **âŭçđĭ æääĭ ñèèòâ ĭ ŭđâĭ ñèàçâĭ èÿ**.

Разполагането на Кирило-Методиевото дело в основите на новобългарската национална идентичност се осъществява постъпателно през втората четвърт на XIX век. Етапна роля в хода на този процес изиграва отпечатаната през 1841 г. в Одеса Васил-Априлова статия "Българските книжници или на кое словенско племе собствено принадлежи кириловската азбука?" Краткият полемичен текст е изтъкан от доводи — историописни, археографски, филологически, които обосновават тезата за принадлежността на споменатото дело към българската културна традиция. Оспорвайки твърдението на сръбския "литератор" Д. П. Тирол за **ĭ ŭđâĭ ñòòâ** на сърбите в славянския свят по отношение на собствена писменост и на християнизация, в края на изложението авторът заключава: "Както ся доказа, какво така наречената [от] г. Тирола словенска или сербска азбука е българска; какво изобретателите ѝ били същи българе; какво священното писание било преведено **ĭ âđâĭĭ â÷âĕĭĭ** за българете; какво язикът на той превод е чисто старобългарско наречие и какво българите са ся покръстили по-напред от сърбите и от всичките други словене – тогава не може да се противоречи какво българете <...> сме били **ĭ âđâĕòâ** наставници на сърбите и после на русите в книжевността" (1; 229). Цитираният текст съдържа ред неприемливи от съвременна гледна точка твърдения, но той свидетелства по убедителен начин за механизмите, чрез които култът към солунските братя се превръща в крайъгълно възрожденско първосказание. Първосказание, натоварено със съзнание за мисионерската роля на българите в пределите на европейското средновековие. "Св. Кирил и Методий са първите, които дигнаха високо пръпорецът на славено-

* Първата цифра в скобите означава номера на съответното заглавие в списъка на литературат□, а втората страницата, от която е извлечен цитатът.

християнската цивилизация в Европа” — настоява в годината 1870 публицистът Петко Р. Славейков (14; 460).

Пак със Славейкови думи е изговорен и един от кодовете на неустоимата възрожденска амбиция за разполагане началните граници на българското средновековно величие в максимално отдалечени епохи. *”Историята — тя е **ĩãĩĩđđ** в ръката на всякой един народ — разсъждава публицистът непокорник. — Колкото е по-славна и по-знаменита, толкоз повече народът на таз история усеца в себе си сила да действува и да има влияние в общото развитие на работите.”* * (14; 174). Приемайки основателността на цитираното съображение в логиката на присъщото на европейския XIX век националистическо митотворчество, си позволявам да мисля, че изобретателната **ãúçđĩæääĩ ñèà ĩúđãĩñèàçàòäëĩ ĩñò** е подвластна не само на българско-сръбските спорове за принадлежността на кирило-методиевото дело, но и на българско-гръцкия църковно-народен конфликт.

В пренатоварената с антипатриаршески патос публицистика от третата четвърт на XIX век контрастно изпъква стремежът на българите да се представят за общност ако не по-стародавна, то поне по-достойна от общността на единоверните им опоненти — гръците. *”А защо не и общност по-древна”* — би рекъл историкът мечтател Раковски и би се опитал да обоснове своята теза. *”Не че не признаваме познатите някои си по-последни преселения от север — заявява самоуверено самораслият историописец, — но че щем доказа неоторимо, защо ние сме **ĩúđãèðã** и най-стари жители в Европа и най-чистите потомци на ариите <...>”*. (11; 380). Това граничещо с фантастиката убеждение е отстоявано и в други текстове на поета/публицист/политик/фолклорист/историк. И при все че не се опира на никакви фактически обстоятелства, то представлява ярко свидетелство на възрожденското тежнение за изтъкване **ĩúđãĩñòà** на нацията. Поне в някое от водещите цивилизационни измерения.

* Подчертаването в цитата е на П. Р. Славейков.

Първост в случая означава хронологически най-ранно случване на събитията. Но *първост* означава и още нещо съществено, което прецизно е отбелязано в Найден-Геровия речник. Там срещу думата *първий* е записано следното: "1) *Что е най-напред, от кого ся подкача, с когото ся начина*; 2) *Най-големий, главний, предний, челний, баш*; 3) *Най-добрий, най-достойний, най-врядний, най-кадърний, най-главний, най-хубавий*."(6; 323–324). Семантичните признаци, около които както през XIX, така и през XX век гравитира смисловата натовареност на думата **ī ūđâ/ī ūđâè**, са фактически две: 1) "*най-ранен*", т. е. ориентиран спрямо някаква времева ос; 2) *най-значим*, т. е. ориентиран спрямо някаква аксиологическа ос (3; 795). В много от случаите обаче в конкретния книжовен контекст двата иначе ясно разграничими лексемни варианта се застъпват. Това застъпване натоварва думата със специфични конотации, укрепващи силата на търсените внушения чрез труднодоловими преходи от двусмислие към единсмислие. И обратно.

Съзнавайки преходния характер на епохата, в която живеят, предосвобожденските интелектуалци напористо търсят знаците на промяната в явления/личности/обстоятелства от тяхната съвременност. И бързат да ги окачествяват като **ī ūđâè** — най-ранни и най-значими. Няколко примера. В годината 1844 г. Иван Богоров представя граматическите си идеи в книга със самохвално-умилителното име **Ī ūđâè÷èà** *българска граматика*. На 17 януари 1856 г. свищовските българи утвърждават устав на своето читалище със заглавие "**Џаèĭĭ** ¹ **1** от законите на Народните български читалища" (10; 168). На 18 ноември 1867 г. от страниците на в. "Македония" П. Р. Славейков упорито отстоява **ī ūđâĭ ħĭ à÷èĭ ĭ ñòà** на архиеерея-политик Софроний Врачански в качеството му на "**ī ūđâè** *българин владика, а в същото време и ī ūđâè* *пак българский писател*" (13; 462). В началото на 70-те години интелектуалецът-институция Любен Каравелов често констатира **ī ūđâĭ ñòà** на едно или друго културно явление. От високия пиедестал на непоклатимия си общобългарски авторитет той назовава Добри Войников "**ī ūđâèŷ** *драматург български*" (7; 156), окачествява драмата на Васил Друмев *Иванко*,

убиецът на Асеня I като *"iúđâi* проявление в българската литература" (7; 183), канонизира братя Миладинови за *"iúđâè* български мъченици" (7; 487).

Ярки *âúĉđîæäáí ñèè iúđâîñèàçáí èÿ* битуват и извън пространството на културните общувания. За Христо Ботйов войводата Филип Тотю е *"един от iúđâèòá* синове на България" (2; 508). Върху печата на Вътрешната революционна организация Васил Левски е отбелязал, че Привременното правителство в България представлява *"I úđâo* отделение на БРЦК". Новопосвещаваните пак от Васил Левски в комитетското тайнство дейци се заклеват да отдадат живота си за *"отгъраванието ни от проклети[те] агаряни, за да добие iúđââòá* чест и слава нашето мило отечество Българско<...>." (8; 153). Дори и външните фактори, имащи отношение към политическото самоопределение на българите, са мислени като *iúđâîèà-âñâáí è*. Сведено до поетически редове, последното твърдение би могло да бъде илюстрирано с началната строфа на Славейковото стихотворение *Вярата и надеждата на българина към Русия* (12; 194):

*Руский цар е на земята
най-велик, над всички iđúâ;
русците са наши братя,
наша плът и наша кръв.*

Настойчивата амбиция да се търси/открива/изтъква *iúđâîñâáí áí í èÿò* характер на явления и обстоятелства от общобългарска величина представлява любопитен компонент на многозначния възрожденски културен контекст. Търсейки корените му, неизменно се натъкваме на присъщите на прехода към Модерната епоха морални обрати и политически поврати, свързани с оформяне стожерите на националната идентичност около съзнанието за уникалност и значимост на етническа общност и историческа традиция. Тук не бива да се пренебрегва и влиянието на един специфичен народопсихологически фактор — неизменното българско упорство: *"I úđâî* ми либе Никола/ *iúđâî* венчило той ще е..." (*Изворът на Белоногата*). В конкретния лирически контекст вездесъщото нашенско упорство е натоварено с функцията на свързващо звено между традиционните ценности и стереотипи и все по-отчетливото усещане за национална принадлежност. Усещане,

вградено в устоите на погълналата извора и сянката на Белоногата Ак балдър чешмеси.

Разноречивата история на **âúçðĭæäáí ñèèðà ĭúðâĭñèàçàĭ èÿ** има свои любопитни прояви и в интелектуалните предели на българския ХХ век. Тези прояви намират израз в страстта на модерната ни историопис при отстояване на Паисиевите тези за **ĭúðâĭñèèðà** на българите в славянския свят по отношение на християнизация и на собствена писмена култура. Страст, чиято подчертана добронамереност спрямо националното самочувствие проявява упорита избирателна непропускливост по отношение на някои нелицеприятни обстоятелства. Например на факта, че Търново е **ĭúðâàððà** балканска столица, овладяна от османските турци повече от половин век преди падането на Константинопол. Направената аналогия показва, че начинът, по който споменът се редува със забравата при отчитане на хронологически първите факти е малко или много подвластен на Славейковата представа за историята като паспорт, положен в ръцете на народите. Паспорт, в който е за предпочитане да се отбелязват благовидните обстоятелства.

Възрожденският култ към първостта присъства трайно и в начина, по който съвременната историопис разказва за българския ХІХ век. Под прякото или косвено влияние на предосвобожденската книжовна традиция както учебникарските, така и академичните текстове често са центрирани около множество **ĭúðâè** (по-скоро по хронология, отколкото по значимост) събития. Днес, дори и азбукарчетата в България знаят, че **ĭúðâàððà** новобългарска печатна книга е появилият се през 1806 г. *Неделник* на епископ Софроний Врачански, че **ĭúðâĭòĭ** новобългарско взаимно училище е габровското, че Велчовата завера от 1835 г. представлява първият самостоятелен опит на нацията за организиране на масово въстание с цел политическо освобождение, че представените през 1844 г. пред Високата порта прошения на Неофит Хилендарски-Бозвели и Иларион Макариополски са **ĭúðâè** общонационални програми на църковното движение, че Елена Мутева е *"ĭúðâàððà образована българска жена, която наравно с мъжа вложи нещо от себе си в изграждането на нашия Ренесанс"* (Ив. Шишманов)... Спирам изброяването,

защото фактите от споменатия порядък са в състояние да изпълнят една среднообемна енциклопедия на **ĭĭñòâúçđĭæäáĭ ñèèòà ĭúđâĭñèàçáĭ èÿ**. Споменатата енциклопедия лесно би надхвърлила среднообемното си, ако включи в своя предмет протяжните спорове около **ĭúđâĭĭÿâàòà** на учебни заведения и читалища, на преводи и жанрове, на печатни книги и публични чествания, на конспиративни инициативи и политически идеологии. Спорове, подплатени с тежки факти и още по-тежки амбиции. Но и натоварени с поне две неприсъщи на модерността особености — регионализъм и едноизмерност. Движейки се изцяло в пределите на една подчертано формалистическа методология, споменатите спорове по правило изсушават знанието за Възраждането до степен, при която същинската динамика на реалните културни или политически процеси остава далеч отвъд хоризонта на съответния дебат. Дебат, който пак по правило се води извън широките предели на по-мащабни явления от сроден характер — общонационални, балкански или европейски.

•••

Патосът на изложените съждения не е еднозначно-критичен спрямо разговорчивите съвременни текстове, свързани със стремежа да се изтъкне **ĭúđâĭñòàà** на едно или друго явление от възрожденската епоха. Сами по себе си тези текстове представляват твърде любопитни четива, за да бъдат приковани към стената на отрицанието. От друга страна – конструирането на разказите за Възраждането около поредица **ĭúđâè** по рода си явления има своите реални основания в динамиката на българския преход от традиционно към модерното общество. Преход, осъществен в същностните си компоненти именно в пределите на XIX век, но оставил дълбоки и трайни следи и в социалното пространство на XX. Част от тези следи безспорно са свързани с феномена на властния **ĭđâäĭ ĭâäđáĭ êóèò éúĭ ĭúđâĭñòàà**. Феномен, не по-малко сложен и деликатен от постмодерното усещане за последност. Но затова пък осигуряващ неподправена възможност за същинско интелектуално потапяне в пълновластието на смислите, скрити зад

простичките Вазови думи: "<...> българин да се наричам, *iuđaa* радост е за мене".

ËÈÒÁÐÀÒÓÐÀ

1. *Äiðeeîâ, Â*. Съчинения. С., 1968.
2. *Áîoââ, Öð*. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1971.
3. *Áúeããðñeè òúeéîââí ðá:-í èè*. Четвърто издание. Наука и изкуство. С., 1995.
4. *Âaçîâ, Èâ*. Събрани съчинения. Т. 1. Лирика 1870–1880. С., 1974.
5. *Âîéíèèîâ. Ä*. Избрани произведения. С., 1978.
6. *Ããðîâ, Í*. Речник на българския език. Част първа. С., 1977.
7. *Êãðãããeèâ. È*. Събрани съчинения. Т. 6. Критика и фолклор. С., 1985.
8. *Ëããñeè, Â*. Документално наследство. С., 1973.
9. *Ï àeñeé Öeèâí äãðñeè*. История славянобългарска. Зографска чернова 1762. Факсимилно издание. С., 1998.
10. *Ðãããã, Èâ., Ð. Ðãããã, Äë. Í àeããí oîââ, Ï . Ñò. Ï àòeîâ*. История и култура на България в дати. Възраждане. В. Търново, 1997.
11. *Ðàeîâñeè, Ã. Ñò*. Съчинения. Т. 3. Историография. С., 1984.
12. *Ñëãããeèâ, Ï . Ð*. Съчинения. Т. 1. Стихотворения. С., 1978.
13. *Ñëãããeèâ, Ï . Ð*. Съчинения. Т. 5. Публицистика. С., 1980.
14. *Ñëãããeèâ, Ï . Ð*. Съчинения. Т. 6. Публицистика. С., 1980.
15. *Ñì èò, Â*. Националната идентичност. С., 2000.